

Agris Dzenis

CARA IVANA BARGĀ KARASPĒKA UZBRUKUMI CĒSĪM 1577.–1578. GADĀ

1558. gada sākumā Maskavijas iesāktais karš pret Livoniju ātri pārauga konfliktā, kurā tieši vai netieši iesaistījās visi Baltijas jūras piekrastes zemju valdnieki. Šis karš izvērtās par pirmo lielāko un ilgstošāko militāro konfliktu Livonijā, kas uz vairākiem gadsimtiem mainīja ģeopolitisko situāciju Baltijas jūras piekrastē.

Livonijas kara beigu posmā pie Cēsīm notika cīņas ar Maskavijas cara Ivana IV Bargā karaspēku, kas nodarīja lielus postījumus gan pilij, gan pilsētai un sagādāja Cēsu pilij traģisku slavu kā kolektīvas pašnāvības vietai, tomēr arī ievadīja krievu karaspēka sakāvju virkni un mainīja pārspēku Livonijas karā par labu poļiem. Darba mērķis ir uzbrukumu gaitas rekonstrukcija, apkopojot un analizējot dažādu rakstīto avotu ziņas, kas tieši attiecas uz kaujām pie Cēsīm. Lai uzskatāmāk atklātu dažādu autoru sniegto ziņu daudzveidību un avotu savdabības, tiks pilnībā citēti vai tuvu tekstam atstāstīti rakstīto avotu fragmenti, kas attiecas uz Cēsu kaujām.

Ziņas par šīm cīņām sniegtas pārsvarā vēstītājos avotos, kuru autori nav bijuši notikumu tieši aculiecinieki, informāciju ieguvuši pēc ilgāka laika no nezināmiem avotiem un, iespējams, jau vairākkārt sagrozītu. Tādēļ dažādo avotu ziņas ir haotiskas un pretrunīgas, tās iespaidoja arī kolektīvās pašnāvības radītais emocionālais satricinājums. Turklāt jāņem vērā, ka autori bija naidīgi noskaņoti pret Maskavijas caru un lielā mērā uzlūkoja to kā mītisku briesmoni, kura daba viennozīmīgi ir tirāniska un nežēlīga.

Cars Ivans IV iebrukumu Livonijā uzskatīja par taisnīgu karu, kura mērķis bija cara leģendārajiem senčiem reiz piederējušu teritoriju atgūšana. Šos centienus lielā mērā veicināja Svētās Romas impērijas imperatora Livonijas politika. Maksimiliāns II neatzina Livonijas ordeņa sekularizāciju un iekļaušanu Polijas valstī. Ar viņa atbalstu un Ivana IV palīdzību Vācu ordenis, faktiski – ordeņa Vācijas daļa, 1563.–1564. gadā mēģināja atgūt sekularizētās ordeņa zemes – Prūsiju un Livoniju. Ordeņa sūtņi piedāvāja caram maksāt ikgadējus meslus – respektīvi, atzīt viņa virsvaru pār Livoniju, savukārt cars solīja atbrīvot sagūstīto Livonijas mestru Firstenbergu un nodot viņa ricībā karaspēku Livonijas un Kurzemes iekarošanai, par to pieprasot Vācu ordeņa iesaistišanos Maskavijas karā pret Poliju. Ordenis nebija spējīgs šo prasību pildīt, un sarunas beidzās bez rezultātiem, tomēr tās veicināja Ivana IV ieceres par vasaļvalsts izveidošanu Livonijā noformēšanas (Селарт 2013).

Šī ideja tika realizēta 1570. gadā, kad Dānijas karaļa brālis, bijušo Kurzemes un Sāmsalas bīskapiju valdnieks, Holšteinas hercogs Magnuss tika pasludināts par cara vasali un Livonijas karali.

Cara pretenziju uz Livoniju pamatojums visspilgtāk atklājas 1577. gada 9. jūlijā rakstītajā Ivana IV vēstulē poļu kņazam, Siguldas un Valmieras piļu stārstam Aleksandram Polubenskim. Šajā laikā cars savas armijas priekšgalā otro reizi mēģināja iekarot Livoniju un, viņaprāt, no taisnīga uzvarētāja pozīcijām pieprasīja Polijas karavadoņiem atdot viņa likumīgo īpašumu.

Paralēli tam Ivans IV izklāstīja arī vēlākajos gadsimtos pastāvējušo pareizticīgā valdnieka varas koncepciju, kuras veidošanā viņš izmantoja kādus nezināmus seno autoru darbus, kuros savukārt bija haotiski kompilēti dažādu laikmetu notikumi. Pierādot savu teoloģisko erudīciju, cars vēstulē gari izklāstīja pasaules vēsturi kopš tās radīšanas. Valdnieka vara radusies pēc tam, kad Dievs no Ādama bērniem viņu grēku dēļ novērsies, sātans tos paverdzinājis un visu cilvēci sācis vadīt pēc savas gribas. Tad cēlušies pirmie mocītāji, valdnieki un cari. Pirmais Dieva svētais valdnieks bijis Izraēļa ķēniņš Dāvids, kura iesvaidīšana bija Dieva piekāpšanās cilvēku vājībai. Tāpat arī Jēzus gan noraidījis valsti, jo Evaņģēlijā teikts, ka tas, kas godājams cilvēkiem, Dievam ir negantība, gan arī svētījis varu, jo ar savu dzimšanu Romas ķeizara Augusta valdīšanas laikā paaugstinājis viņa varu un paplašinājis Romas valsti, piešķirot ķeizaram visu cilvēku apdzīvoto pasauli – ne tikai Romas impēriju, bet arī gotus un sarmatu zemi, Itāliju, Dalmāciju, Anatoliju, Maķedoniju, Sīriju, Ēģipti un Jeruzalemi līdz pat Persijas robežām. Kad Augusts ieguvis visu pasauli, viņš savam brālim Prūsīm nodevis valdīšanā Marienburgas pili, Toruņu un Gdaņsku pie Nemunas upes.

Šāds mistiska valdnieka tēls neatbilst vēsturiskajai īstenībai, tomēr cars tam ir svēti ticējis. Tālāk Ivans IV rakstīja, ka Prūša pēcnācējs Rjuriks sācis valdīt Krievijā un Novgorodā, bet viņa dēls Igors pārcēlies uz Kijevu. Tad Dievs izraudzījis kristietības ieviesēju Krievijā – kņazu Vladimīru par otru apustuļi Pāvīlu, tālāk Ivans IV citēja daudzu valdnieku iecienīto pantu no apustuļa Pāvila vēstules: nav varas, kas nenāk no Dieva, lai ikkatra dvēsele pakļaujas varai, un tādēļ tas, kurš pretojas varai, pretojas dievišķai gribai. Čūdu zemi jeb Livoniju iekarojis Rjurika pēctecis Jaroslavs, kurš tajā uzbūvējis Jurjevas pilsētu, ko tagad sauc Tērbata.

Pamatojoties uz šīm “vēsturiskajām” ziņām, cars apgalvoja: “Livonijas zeme kopš neatminamiem laikiem ir mūsu tēvu dzimtīpašums”, bet lietuvieši esot nelikumīgi ievākušies viņa zemē. Polubenski cars nicinoši nodēvēja par svilpi (*дудка*) – iespējams, tādēļ, ka viņš draudzējās ar aizbēgušo cara bajāru Aleksandru Kurbski, turklāt norādīja arī uz citiem nodevīgajiem krievu bajāriem, rakstīdams, ka Polubenski valda pār karātavu putniem, kas aizbēguši no karātavām uz Lietuvu. Cars lietuviešus uzskatīja par pagāniem, apgalvodams, ka Dieva žēlastība viņam ir atdevusi tēvu mantojumu, bet lietuviešiem Krons, Zevs un citi elki nav palīdzējuši (*Послание 1577*).

Ivana IV armijas iebrukumam Livonijā 1577. gada jūnijā par iemeslu bija Polijas varas vājums, ko noteica iekšējās nesaskaņas pēc karaļa Sigismunda Augusta nāves. Jaunievēlētais karalis Stefans Batorijs ar savu karaspēku jūnijā cīnījās pret Dānijas atbalstīto Dancigas brīvpilsētu, un Livonijas pilis bija atstāti necīgi garnizoni. Šo situāciju centās izmantot Ivans IV, lai iekarotu Livoniju. 1577. gada jūlija sākumā tika panākta vienošanās starp

Ivanu IV un viņa formālo vasali, hercogu Magnusu, ka Cēsis un citas pilis un pilsētas šaipus Gaujai paliek Ivanam IV, bet Gaujas otrs krasts – Magnusam (*Henning 1853, 267*). Tomēr arī hercogs Magnuss centās iegūt savā valdījumā visas Livonijas zemes. Augustā Magnuss sūtīja Krustpilij, Koknesei, Aizkrauklei, Lielvārdei, Limbažiem un Gulbenei piedāvājumu padoties viņam, un tā arī notika. Tikmēr, domājams, Magnusa mudināti, Cēsu namnieki sacēla nemierus, ar varu ieņēma poļu kastelāna pili (*den Polischen Praesidien dat Huss dasulvest*) un to kopā ar pilsētu nodeva Magnusam. Tāpat darīja Valmieras namnieki, kuri kopā ar hercoga Magnusa ļaudīm ieņēma pili un sagūstīja tās pārvaldnieku, kņazu Aleksandru Polubenski (*Russow 1853, 123*).

Kņaza Polubenska dienasgrāmata ir nozīmīgākais un ticamākais rakstītais avots par uzbrukumu Cēsīm 1577. gada septembra sākumā un tā priekšvēsturi. Dienasgrāmata aptver laiku no 1577. gada 24. maija līdz 10. oktobrim un ir rakstīta kā ziņojums Polijas valsts kasei un seimam, lai attaisnotos par Polubenska pārvaldīto stārstiju zaudējumiem, kas radās sakarā ar viņa izpirkšanos no maskaviešu gūsta (*Донесение 1586*). Dokumenta virsrakstā teksta autors dēvē sevi par Novogrudokas kastelānu. Tā kā šajā amatā Polubenski tika iecelts 1586. gadā, iespējams secināt, ka dokuments tapis ne agrāk par minēto gadu. Pēc tālaika paražas, Polubenski ziņojumā rakstīja arī par notikumiem, kas tieši neattiecās uz viņa gūstu, bet varētu būt interesanti karalim un seimam. Avota ticamību mazina apstākļi, ka ziņojums rakstīts pēc atmiņas, vairākus gadus pēc aprakstītajiem notikumiem.

Kņazs Polubenski bija karojis Livonijā jau kopš 1560. gada, tādēļ viņš varēja labi pārzināt Livonijas ģeogrāfiju, cietokšņu stāvokli, iedzīvotāju nacionālo un sociālo sastāvu. 1577. gadā viņš bija Valmieras un Siguldas stārstas – piļu garnizonu komandieris un apgabalu pārvaldnieks.

Pēc krievu iebrukuma sākšanās Polubenski vairākkārt lūdzis palīdzību Stefanam Batorijam, kurš atradies pie Dancigas.

12. jūnijā pie Trikātas pienākuši 20 000 krievu K. Trubecka vadībā, bet 20. jūnijā saņemta ziņa, ka nākot pats lielkņazs, respektīvi, cars ar lielgabaliem. 26. jūnijā stārstas nosūtījis vēstnesi pie karaļa ar ziņu, ka “Magnusa nodevības dēļ Cēsis ieņēmuši vācieši, un mūsējie ir apkauti”.

Neilgi pēc tam, 27. jūnijā, Valmieras namnieki pēc vienošanās ar Magnusu aplenca stārstu pili un nākamajā dienā ielaida pilsētā Magnusa karavīrus – 170 jātniekus, kurus komandēja vācietis Besmanis. Viņi nogalināja 46 stārsta kalpus un 10 karavīrus no Smiltenes. 29. jūnijā pils tika apšaudīta un ieņemta triecienā. Krita 50 poļu karavīri, bet pats stārstas tika ievainots un sagūstīts.

31. jūnijā Valmierā ieradās lielkņaza padomnieks Baimis Vojeikovs ar cara prasību izdot stārstu viņam, ko Magnusa ļaudis arī izdarīja, un Polubenski tika aizvests uz krievu nometni Skujenē. 1. augusta rītā lielkņazs runāja ar viņu visa karaspēka un padomes priekšā, “izklāstīja savas dzimtas vēsturi no ķeizara Augusta, sākot ar Rjuriku Rusu, 14 paaudzēs, stāstīja, ka Russ bijis Prusa brālis, kurš ieķīlājis Malborku, Gdaņsku un Toruņu, ka Igora dēls Svjatoslavs iekarojis Livoniju un sava vārda slavai dibinājis Jurjevu, tagadējo Tērbatu, ka Aleksandrs Ņevskis sakāvis vāciešus pie Čūdu ezera, ka Dmitrijam Donskim un viņa tēvam Livonija maksājusi meslus, ka viņš pats ar savu kalpu zobenu iekarojis Livoniju un Kurzemi, ka Polijas karalis Augusts un zviedri netaisnīgi ieguvuši Livoniju, ka viņš atnācis iegūt un apskatīt savu tēvu mantojumu.”

Cars apgalvojis, ka poļu karavadoņi Jans Hodkevičs un Nikolajs Radzivils kopš 1560. gada ir iekarojuši cietokšņus Livonijā, kuri pieder viņam. Polubenskis sev par attaisnojumu teica, ka 18 gadus šajā zemē kalpojis savam karalim, aizsargājot viņa cietokšņus, karalis un kastelāni paļāvušies uz ligumiem un nav gaidījuši karu Livonijā. Viņš nezina, vai ar lielkņaza ziņu jebšu pats no sevis Magnuss ir ieņēmis viņa pili, sagūstījis un aplaupījis viņu. Lielkņazs apspriedies ar bajāriem un teicis: “Es tev dāvāju dzīvību un parūpēšos par tevi.” Kopš tā laika Polubenskis atradās maskaviešu armijā un varēja vērot cara militārās aktivitātes.

1. septembrī Maskavijas lielkņazs apmetās septiņas verstis no Cēsīm, izprašāja Polubenski, vai viņš nepalīdz nodevējam Magnusam, un stāstīja Polubenskim par savām tiesībām uz Livoniju. Kad viņam nomiruši abi vecāki, karalis Sigismunds iekarojis vairākas Maskavijas kņazistes, un kopš tā laika turpinās kari viņa pavalstnieku – nodevēju vainas dēļ. Viņi kopā ar lietuviešu karavadoņiem vairākkārt ir izpostījuši Maskavijas zemes, tomēr viņš Lietuvai nav uzbrucis, lai gan savu tēvu mantojumu Livoniju vienmēr ir pūlējies atgūt. Jaunais Polijas karalis Stefans solījis, taču vēl līdz šim nav atsūtījis sūtņus jauna miera līguma noslēgšanai.

Seko Polubenska vēstījums, kas tieši attiecas uz cīņām pie Cēsīm: “Es lūdzu viņu [lielkņazu] apžēloties un viņa padomniekus aizbilst par mani; viņš apsolīja tā: “Kas ir piedienīgs, to izdarīšu”, un atdeva mani pristava Borisa Pertoviča Blagoja aprūpē.

Un pirms tam viņš nosūtīja [vojevodu] Bogdanu Beļski ar 20 tūkstošiem cilvēku uz Valmieru, jo vācieši bija ieslēgušies pilsētā un cietoksnī, pavēlot tos ieņemt triecienā; pilsētu un pili atdeva pēc [padošanās] noteikumiem, aizstāvējās maz; tanī laikā lielkņazs pavēlēja sodīt ar nāvi 200 Magnusa vāciešus, citus saņēma ciet uz lauka.

Svētdienā [lielkņazs] pats atbrauca pie Cēsīm, pavēlēja pie sevis ierasties Magnusam ar viņa padomi; Magnuss vispirms sūtīja savu padomnieku – Aliesu Joanu Andripu [izlaidums rokrakstā] lūgt lielkņazam; viņu [lielkņazs] piekāva ar nūju. Viņi ieslēdzās Cēsīs; lika saņemt pašu Magnusu; un šis viņa priekšā stāvēja uz ceļiem tik ilgi, līdz tas [lielkņazs] apsolīja viņam dāvāt dzīvību, sakot: “Zinu, ka esi nodevis.” Pili ieslēdzās: komandieris Heinrihs Besmans [Boismanis], Dinaburgas kastelāns Kursels, birģermeistars, galma muižnieki – vairāk nekā 300 cilvēki, turklāt arī ne mazums namnieku – latviešu (*mieszczan Lotwy*). Maskavieši ielauzās pilsētā, ar varu saņēma visus namniekus un īpašumu; šīnā dienā ieņēma pils priekšējos nocietinājumus (*przedniego zamku*).

Pēc tam, 2. septembrī, izlauza spraugu priekšējā nocietinājumā, bet naktī vācieši paši aizdedzināja zirgu staļļus, mājas un torņus, nonāvēja savus zirgus un priekšējos nocietinājumus (*przygrodek*) atdeva maskaviešiem. Tanī pašā dienā uzstādīja dažus lielgabalus pie latviešu baznīciņas (*Lotewskiego kosciolka*), citus priekšā, dažas kartaunas no dzirnavu puses, izsita dažas priekšpils (*zamek okolny*) mūra daļas, salauza sienas, stabus un velves.

3. septembrī prāvests Žukovskis ar citiem izgāja lūgt žēlastību – [lielkņazs] lika nocirst galvu. Tanī pašā dienā Pjotru Osifu [spriežot pēc vārda, krievu karavadoņi], kurš padevās Polijas karalim, uzsēdināja uz mieta, viņa brālim lika nocirst galvu. Ar šāvieniem sadragāja torņa sienas, pili beidzās pārtikas krājumi, viņiem pārtrauca ūdens piegādi, aizdedzināja tiltu un vārtus, [aplenktie] paši metās lejā no cietokšņa.

4. septembrī no rīta komandieris Besmans, kastelāni un ļoti daudzi citi – vairāki simti, uzgāja Mestra tornī (*na wiezy Maisterski*), palika apakšā 6 mucas pulvera; kad to aizdedzināja, [sprādziens vairākas] ievērojamas personas izmeta dīķi; izvilkuši tos no turienes, uzsēdināja uz mieta; pili sievietes nonāvēja pašas sevi, meta sudrabu ugunī. Kad [maskavieši] ielauzās pili, bez žēlastības izlauzīja pilsētu un pili, nogalināja latviešus, vīriešus un sievietes.

5. septembrī, izveduši uz laukuma 800 vāciešus, lika tiem nocirst galvas, ko noskatījās pats lielkņazs no visām pusēm; tanī pašā dienā manus kalpus, kas tika atrasti dzīvi, atveda Bogdans Jakovļevičs, lielkņazs lika mani izsaukt uz apspriežu telti un uzdāvināja man šos kalpus, deva tos man un pielika tiem sargus.

6. septembrī [lielkņazs] devās no Cēsīm, nakšņoja divas jūdzes attālu pa ceļam uz Raunu.” (*Донесение 1586, 130–135*)

Vienīgais dokumentārais avots par cīņām pie Cēsīm ir tā sauktās Karaspēka izvietojuma grāmatas (*Разрядная книга*), ko rakstīja cara ierēdņi, lai atskaitītos par karaspēkam izlietotajiem līdzekļiem. Aplēšot līdzekļus, tika izmantotas dokumentā fikstās ziņas par konkrētām kaujām, kā arī karavīru un lielgabalu daudzumu, kas tajās izmantoti. Notikumi aprakstīti lietišķā un bezkaislīgā valodā; personu un kara materiālu detalizētais uzskaitījums liecina, ka rakstītājs pats ir piedalījies karagājienā. Tā kā Karaspēka izvietojuma grāmatas, atšķirībā no vācu autoru darbiem, nebija paredzētas publicēšanai, tām nepiemīt ideoloģisks nolūks izcelt vai noklusēt kādas pašu vai ienaidnieka īpašības un darbības.

Saskaņā ar Karaspēka izvietojuma grāmatām, Maskavijas karaspēks paša cara vadībā augustā ieņēma Rēzeknes, Kokneses, Aizkraukles, Cēsaines, Ērgļu un vairākas citas pils. Pirms krievu karaspēka pienākšanas uz tām tika sūtītas vēstules ar uzaicinājumu padoties. Ja pils garnizons nepretojās, iedzīvotāji tika saudzēti, bet, ja pretestība tika izrādīta, kā, piemēram, Kokneses un Cēsaines pili, iedzīvotāji tika aizvesti gūstā, bet hercoga Magnusa ieceltie pārvaldnieki – nogalināti. Cars pret Magnusa pusē pārgājušajiem livoniešiem izturējās kā pret nodevējiem, jo jau kopš Livonijas kara sākuma uzskatīja Livoniju par savu senču mantojumu, uz kuru viņam ir likumīgas tiesības.

1. att. Maskaviešu zvērības Livonijā. Johana Jakoba Vika hronikā attēls pievienots skrejlapai, kurā vēstīts par maskaviešu zvērībām Cēsīs 1577. gadā. (www.e-manuscripta.ch/zuz/content/titleinfo/665021)

Augusta beigās cara karaspēks bija ieņēmis Valmieru. Hercogs Magnuss atradās Cēsīs, un uz turieni cars pie “karaļa Arcimagnusa Krestjanoviča” [Magnuss šajā dokumentā konsekventi tiek dēvēts par karali] sūtīja savu vojevodu Rodionu Birkinu ar uzdevumu iztaujāt Magnusu par kņazu Aleksandru Polubenski. Magnuss paziņoja, ka kņazs atrodas pie viņa, bet par citām lietām caram rakstīja vēstulē. Tad cars nosūtīja savu padomnieku Baimu Vojeikovu pie karaļa runāt par kņazu Aleksandru Polubenski un ar visiem saviem ļaudīm devās uz Cēsīm, liekot Magnusam sevi sagaidīt. Magnuss Aleksandru Polubenski atdeva Baimam Vojeikovam un sagaidīja caru nometnē pie Cēsīm ar “nedaudziem ļaudīm un nedaudziem saviem bajāriem”. Cars karaļa uzraudzībai norīkoja 399 karavīrus Ivana Bobriščeva-Puškina un viņa dēla Fjodora vadībā.

2. septembrī Ivans IV un viņa dēls Ivans sāka meklēt sev pastāvīgu apmešanās vietu, tādēļ uz Cēsu pilsētu nosūtīja valdnieka pulka komandieri kņazu Ivanu Ivanoviču Goļicinu un labās rokas pulka komandieri vojevodu Vasiliju Ļvoviču Saltikovu un djaku Jeršu Mihailovu, kuriem “valdnieks lika sev izvēlēties namus, kur viņam, valdniekam, apmesties, un viņiem lika iebraukt pilsētā un stāvēt pie vārtiem, lai nenotiktu nekādas zādzības, līdz pilsētā ieradīsies valdnieka galminieki izvēlēties valdniekam sētu”. Karaļa vācieši – viņa bajāri Indriks Bušmans un Vecentejs –, kā arī vietējie vācieši kņaziem Ivanam Goļicinam un Vasilijam Saltikovam deva divas pilsētas un tās attīrīja – acīmredzot izvācās no turienes, bet paši visi sapulcējās Augšpilsētā [acīmredzot domāta pils] ar savām sievietēm, bērniem un mantu. “Karaļa bajāri”, vadoties pēc to vārdu skanējuma krieviskajā transliterācijā, varētu būt Rēveles mācītāja Baltazara Rusova 1584. gadā izdotajā Livonijas hronikā minētie Magnusa galminieki Hinrihs Boismanis un Vincents Štube. Dokumentā teikts, ka sapulcējušos vidū nebija “vienkāršo ļaužu”, no kā var secināt, ka visi pili sapulcējušies bija dižciltīgas izcelsmes. Kņazi pēc cara pavēles gribēja iebraukt pili, bet vācieši ar viņiem sāka kauju un pili neielaida. Kaujā tika nogalināti daudzi bajāru bērni (karadienestā esošie muižnieki – jātnieki) un strēļi (kājnieki), bet Vasilij Saltikovs no arkebūzas tika ievainots rokā. Kad par pretošanos tika paziņots caram un cars savukārt teica karalim, ka “vācieši cīnās ar viņa ļaudīm un nelaiž pilsētā [pili]”, Magnuss sūtīja pie vāciešiem ļaudis ar rīkojumu necīnīties ar cara ļaudīm un tos ielaist pilsētā [pili]. Tomēr vācieši karali nepaklausīja, ieslēdzās pili un sāka no turienes šaut uz valdnieka ļaudīm.

Tad cars par nodevību lika pilsētas priekšā uzsēdināt uz mieta hercoga Magnusa iecelto Valmieras pārvaldnieku, kura vārds krieviskā transkripcijā rakstīts kā “Jurij Vilkovs”, un nogalināt visus “karaļa vāciešus, kas bija Valmierā”. Pie Cēsīm cars lika pievest lielgabalus, kas trīs dienas apšaudīja Cēsīs “un visu pilsētu sašāva, bet pilij sašāva visas sienas”. Pili ieslēgušies vācieši, karaļa bajārs Indriks Bušmans un Večenca Jaunais, redzēdami savu bojāeju, savāca visas savas un karaļa mantas, traukus un dažādas drēbes, sakūra pils vidū uguni, sadedzināja savas mantas, bet paši ar sievietēm un bērniem ieslēdzās velvētā telpā (*v polatu*), pagrabā zem sevis pavēla mucas ar pulveri un rītausmā to aizdedzināja. Velvētā telpa uzsprāga, “nonāvējot daudzus vāciešus, bet citi tika izmesti dzīvi”.

Tam seko ziņa: “6. septembrī Dievs nodeva valdniekam, visas Krievijas caram un lielkņazam Ivanam Vasiljevičam Cēsu pilsētu. Un pēc valdnieka rīkojuma bajāri lika Cēsīs būvēt Vistīrākās Dievmātes Piedzimšanas templi.”

No Cēsīm cars devās uz Raunu, atstādams pilsētā un pili lielu garnizonu (442 karavīrus) un lielgabalu parku, kas vēlāk tika papildināts. Dokumentā minētās divas

pilsētas, kurās izvietojās karaspēks, acīmredzot ir pils un pilsēta. “Bet vojevodām Cēsīs būt [cars lika] kņazam Grigorijam Ivana dēlam Dolgorukijam Velnam, bet vēlāk kņazam Daniilam Borisovičam Priimkovam Rostovskim no Pleskavas, bet otrā pilsētā – Ivanam Ivana dēlam Kvašninam no Jurjevas muižniekiem, bet reidos (*на вылоске*) – kņazam Grigorijam Mihaila dēlam Jeļeckim no Votu pjatinas. Bet citur raksta: valdnieks atstāja Cēsīs savus vojevodas Daniilu Borisoviču Priimkovu Rostovski un Ždanu Ivanoviču Kvašninu, un kņazu Grigoriju Ivanoviču Dolgorukiju. Bet ļaudis ar viņiem: 129 cilvēkus no Oboņežas pjatinas, Neveļas muižniekus 43 cilvēkus, 40 cilvēkus no Bežecas pjatinas, 100 cilvēkus Sokolas strēļus, 100 cilvēkus no Percolas, 30 cilvēkus no Lucas. Un dzīvot viņiem šeit. Bet lielgabaliem visās trijās pilsētās būt: skrošu lielgabalam (*пушка дробовая*) [kartaunam?], 8 deviņpēdu kulevrīnām (*пищалей*), 4 deviņpēdu un 2 pusotra kulevrīnām, 2 septiņpēdu kulevrīnām, 2 ātršāvēja kulevrīnām, 77 ātršāvēja kulevrīnām (*пищалей скорострельных*) [vaļņu bises?], 100 lodēm, un lielajā un otrā pilsētā pulvera 5 pudī, bet atstāt 300 pudus pulvera, un septiņu un deviņpēdu un ātršāvējiem pievienot 300 lodes. Un atsūtīt no Maskavas lielgaballiekus 5 cilvēkus, bet no Pleskavas atsūtīt 13 cilvēkus, un pie lielgabaliem pieņemt mūrniekus 200 cilvēkus.” Mūrnieku lielais skaits liecina par cara armijas iecerētiem vai veiktiem mūru labošanas darbiem.

Ciņā pret pils aizstāvjiem cars sūtīja pavisam 1408 bajāru bērnus un strēļus, tas liecina, ka pili ieslēgušies izrādījuši nopietnu pretestību, ko triju dienu garumā veikuši daudzi karavīri, nevis sievietes un bērni, kas vācu autoru darbos akcentēti kā pili patvērušos vairums. Turklāt pie pilsētas cars bajāram un vojevodam Mikitam Romanovičam Jurjevam apsargāšanai lika nostādīt daudzus strēļus un kazakus (PK 1475–1605), tas liecina, ka cars pieļāva uzbrukuma no ārienes iespējamību. Pils aizstāvju pretošanās arheoloģiskā liecība ir ārējā nogāzē deviņus metrus no pils rietumu korpusa atrastais ciņā krituša cara armijas karavīra skelets (Apala 2007a, 53). Kritušais bija apbērts ar uzspridzinātā korpusa gruvešiem, tāpēc nebija savākts un apbedīts, bet savākto kritušo bijis daudz vairāk, kas arī ticis minēts Karaspēka izvietojuma grāmatās.

Vācu avotos sākotnēji netiek minēts, ka pili patvērušies būtu pretojušies ar ieročiem. Iespējams, tas darīts ar nolūku, lai akcentētu maskaviešu nežēlību un briesmu darbus pret neaizsargātiem iedzīvotājiem, sevišķi sievietēm un bērniem. Pirmais vēstošais avots par Ivana IV uzbrukumu Cēsīm ir 1577. gadā Vācijā izdotā skrejlapa, kurā publicētas ziņas, ko dažas dienas pēc Cēsu ieņemšanas no Rīgas rakstījis “uzticams, godīgs vīrs”, kurš savukārt ziņas saņēmis Rīgā no nezināmām personām. Viņš jau ievadā atsaucas uz maskaviešu agrāk paveiktajiem briesmu darbiem: “Bez šaubām, jūs jau no mana iepriekšējā raksta esat pietiekami sapratuši, cik briesmīgi Maskavietis Pārdaugavas hercogistē ir tiranizējis un slepkavojis. Šajā stundā atnāca cita ziņa, ka Cēsīs, kas pirms tam bija padevušās hercogam Magnusam, viņš ar varu ir iekarojis un tur ir licis visus nožņaut un nogalināt. Par to hercogs Magnuss, kurš ar 30 jātniekiem bija Cēsīs, jāja pie lielkņaza uz viņa nometni, kur lielkņazs uzreiz viņu lika sagūstīt un novilkta tam firsta drēbes, bet citus, kas bija atnākuši kopā ar viņu, lika nogalināt un sacirst gabalos, kā arī pēc tam Valmierā visi tika nožņauti un nonāvēti. [..]

Kad nu ienaidnieks Cēsu pilsētu minētajā veidā bija ieguvis, 400 vīri, sievas un bērni bija patvērušies turienes pili, un ienaidniekam, kad viņš uz turieni atnāca, krita pie kājām. Tirāniskais ienaidnieks viņiem neizrādīja nekādu žēlastību, viņus visus briesmīgā veidā

nonāvēja, arī daudzus no viņiem lika uzdurot uz mietiem. Bez šiem vēl bija daudzi, kas redzēja šādu briesmīgu tirāniju, devās uz velvētu baznīcu, ieslēdzās tajā, zem baznīcas palika pulveri un to aizdedzināja, un šādā veidā nožēlojami beidza savu dzīvi, kuru dvēselēm mīļais Dievs lai ir žēlīgs, un no šīs briesmīgās tirānijas lai mūs žēlīgi pasargā un sava vārda ienaidniekus attur.” (Zeitungen 1874, 135, 136)

Mierīgo iedzīvotāju izvarošana un noslepkavošana, kuru redzot, pili patvērušies nonāca izmisumā un uzspridzinājās, parādās arī vēlākos vācu darbos, kuru autori nebija notikumu aculiecinieki. Kurzemes hercoga padomnieks Laurentijs Millers 1585. gadā izdotajā grāmatā “Ziemeļu stāsti” uzsvēra, ka pili atradušies tikai nedaudzi vīrieši, bet uzspridzināšanos veikušas sievas un jaunavas pēc izvarošanu un slepkavošanu skatīšanas no pils. Uzspridzināšanās notikusi, piesaucot Dievu, bet daudzi teologi pašnāvību esot nolādējuši. Autors cenšas attaisnot pašnāvnieku rīcību, tomēr nemēģina to glorificēt: “Pēc tam, kad Maskavietis bija ieņēmis Cēsu pilsētu, kuras aplenkumā gāja tik bēdīgi, ka arī dažas ievērojamas kundzes un jaunkundzes, kuras no pils varēja redzēt, cik tirāniski maskavieši izturējās pret jauniem un veciem un kā viņi izvaroja kundzes un jaunkundzes un pēc tam tās sacirta ar zobieniem, tās lielākā skaitā kopā ar nedaudzām vīriešu kārtas

2. att. un 3. att. Maskaviešu zvērības Livonijā.

(www.e-manuscripta.ch/zuz/content/titleinfo/665535)

personām un saviem mazajiem bērniem Cēsu pili blakus lielajai mestra zālei stiprā velvē norīkojās (*verfueget*) ēst un dzert, cik daudz tām bija palicis pāri, paņemt sev līdzī, izlīga un vienojās ar mīlo Dievu un pielika savas labākās dārglietas un rotas. Un kad tās redzēja, ka Maskavietis ieņems pilsētu un pili, tās saspieda savus bērnus savās rokās, pulveri, ko viņas pirms tam bija likušas novietot zem velvēs, ar garu degļa koku līdz logam apakšā aizdedzināja, viena otru svētīja, piesauca Dievu un tādējādi pašas uzspridzinājās. [Piezīme lappuses malā: Nedzirdēta, nožēlojama Cēsu sieviešu cietsirdība] Šāda rīcība kaimiņu pilsētās un pilīs, un arī Rīgas pilsētā nesa ievērojamas šausmas un lielu brīnīšanos par maskaviešu tirāniju. [..] Un lai gan Rīgas teologi pret šādu Cēsu kundžu un jaunkundžu pašuzspridzināšanos daudz sprediķoja un to nolādēja, [Piezīme lappuses malā: Rīgas teologi nolād šādu rīcību] katrs taču pats varēja spriest, ka tik lielos spaidos un priekšā stāvošā negoda un moku dēļ, un tādēļ, ka viņām acu priekšā bija drīza nāve, tas bija labāk darīts.” (Müller 1595, 7, 8)

Pirms 1583. gada 5. augusta savu Livonijas hroniku pabeidza bijušais Paines pils rakstvedis Johans Renners. 1577. gada notikumu laikā un vēlāk viņš dzīvoja Brēmenē, bet ziņas par Cēsu kaujām varēja iegūt no saviem paziņām Livonijā. Maskaviešu ierašanās un aplenkuma sākšanas laiks Rennera darbā, tāpat kā Rusova hronikā, atšķiras no Polubenska dienasgrāmatā un Karaspēka izvietojuma grāmatās minētajiem datumiem. Renners ir pirmais autors, kurš savā darbā iestrādājis arī cara žēlsirdības piemēru. Saskaņā ar Rennera sniegtajām ziņām, tragēdijā vainojami divi mazdūšīgi vīri. Viņi slepeni uzspridzinājuši remteri, kurā bija patvērušies vīri, sievietes un bērni, kas pat nedomājuši pretoties maskaviešiem. Uzspridzināšanos nosodījis mācītājs un arī cars, kurš apžēlojis pili esošos ļaudis, bet aizvedis tos gūstā:

“Pēc tam viņi [maskavieši] 4. septembrī ieradās pie Cēsīm un aplenca pilsētu, kurā bija hercogs Magnuss. Šeit bija patvērušies daudz ļaužu: dižciltīgi un nedižciltīgi vācieši un zemnieki, kas te bija nogādājuši arī savu mantu. Tie bija lielā trūkumā un apdraudējumā un nedomāja pretoties pēc hercoga Magnusa gribas, turklāt viņi zināja, kā bija noticis Koknesē, kur krievi nesaudzēja nevienu, un ka viņu šausmīgā tirānija pret nabaga kristiešiem ar žņaugšanu, nonāvēšanu, izvarošanu un spīdzināšanu ir tik briesmīga, cik vien var iedomāties. Bija daudzi dižciltīgie un arī citi pili, mestra remteri, kur stāvēja mestru portreti: vīri, sievas, jaunavas un bērni visi kopā, kuri tur uzturējās aplenkuma laikā. Viņu vidū bija divi, kuri sacēla briesmīgas vaimanas, ka viņi negrib nonākt tirāna varā. Viņi slepeni nogādāja dažas mucas pulvera zem remtera, aizdedzināja tās ar degli, ka remteris un nams (*hus*) sagruva čupā, tā ka viņi un visi citi, kas tur bija iekšā, – jauni un veci, briesmīgā kārtā aizgāja bojā. Bet citā pils remteri vēl bija palikuši daudz ļaužu: dižciltīgu un nedižciltīgu vāciešu. Kad viņi redzēja šo briesmīgo notikumu un visi bija satriekti, tur ieradās sprediķotājs un mierināja viņus ar Dieva vārdu, un ka viņiem nav jāpielieto šādi līdzekļi, bet viņiem jāmacās no šī briesmīgā notikuma, ka Dievs ir žēlsirdīgs, piešķirs viņiem savu žēlastību un tos neatstās; ka neviens nedrīkst rīkoties pret Kristus gribu, bet viņiem pacietīgi jācieš un jāseko savam Kungam Kristum uz krusta, un ka viņiem nav jānodara sev posts, kura sekas ir lāsts. Tikmēr pilsēta bija padevusies krieviem. Lielkņazs tiem citiem, kas bija remteri, dāvāja dzīvību, lika ierasties sprediķotājam savā priekšā, runāja ar viņu bargi, tomēr uzslavēja par to, ka viņš tos citus tā bija brīdinājis. Bet viņš tos visus lika aizvest gūstā uz Krieviju.” (Renner 1876, 378, 379)

Vilandes katoļu prāvests Dionīsijs Fabrīcijs savā “Īsajā Livonijas vēstures norisē”, kas sarakstīta līdz 1610. gadam, kolektīvajā pašnāvībā vaino konkrētu personu: “4. decembrī lielkņazs ar savu karaspēku aplenca Cēsis, kur atradās viņa znots Magnuss ar visiem saviem piederīgajiem. Cēsnieki bija satriekti izbailēs par patvaldnieka nežēlību. Kāda kalpotāja Martina Barnuta pamudināti, daudzi no viņiem ieslēdzās ietilpīgā un stiprā tornī un ļāva to ar pulveri uzspridzināt.

Kalpotājs, kurš bija devis šo padomu citiem, pats aizlavijās projām. Ir zināms, ka bojā gāja ap 80 abu dzimumu pārstāvju, kā vīrieši, tā sievietes. Pēc notikušā var tikai vaimanāt, jo kāda ačgārņa padomdevēja dēļ no dzīves bija jāaiziet tik lielam cilvēku daudzumam. Ieņēmuši Cēsis, maskavieši lika sodīt ar nāvi dzīvi palikušos dižciltīgos un pilsoņus. Tā nežēlīgais patvaldnieks apmierināja savu kārī pēc cilvēku asinīm, un laukumi pildījās ar cēsnieku liķiem. Pēc tam maskavieši ielenca Valmieru, ko ieņēma dižciltīgo nodevības dēļ. Pavēlnieku Aleksandru Polubinski saņēma gūstā un aizveda uz Maskavu.” (Fabrīcijs 2016, 179)

Fabrīcija hronikas informācijas avotus nav iespējams noskaidrot, turklāt atsevišķi fakti viņa darbā neatbilst citu avotu ziņām – piemēram, Cēsu aplenkuma sākuma datums, kā arī Polubenska aizvešana uz Maskavu – īstenībā viņš pēc izpirkšanās no gūsta tika atlaists brīvībā, kad Ivans Bargais ar karaspēku atstāja Livoniju.

Rusova hronikā pirmoreiz minēta hercoga Magnusa sagūstīšana, kad viņš dodas pie cara lūgt žēlastību. Tam seko pilsētas izpostīšana. Pili patvērušies negrib atdot pili, baidoties no citu Livonijas piļu aizstāvju likteņa. Kad pēc ilgstošas apšaudes pili draudēja nenovēršama bojāeja, notika mācītāju sankcionēta pašnāvība, turklāt pirmoreiz avotos kā degļa aizdedzinātājs tiek minēts Hinrihs Boismanis. Pēc pils ieņemšanas cars liek zvēriski nogalināt visus izdzīvojušos. Valmieras ieņemšana Rusova hronikā seko Cēsu ieņemšanai, un arī tur notiek nežēlīga slepkavošana.

“31. augustā lielkņazs pienāca pie Cēsīm un nekavējoties pieprasīja, lai pie viņa dotos hercogs Magnuss. Bet hercogs pie viņa sūtīja dažus no saviem ievērojamākajiem galminiekiem, proti, Kristoferu Kurselu un Fromholdu fon Pletenbergu. Lielkņazs tos lika nopērt un tad atkal aizraidīja uz Cēsīm, pieprasot pašu hercogu Magnusu. Tad hercogs pats devās ārā no Cēsīm. Kad viņš gribēja jāt pie lielkņaza, krievi viņu aizturēja un pieprasīja, lai viņiem atver pilsētu. Pie vārtiem stāvēja viens no Cēsu rātskungiem; hercogs viņam pavēlēja atvērt vārtus, un tādējādi šis rātskungs un viens no birģermeistariem atvēra pilsētu bez namnieku ziņas. Tad krievi ielauzās un ieguva pilsētu. Kad hercogs ieradās pie lielkņaza, viņš krita tam pie kājām, lūdzot apžēlot savējos, kas atradās Cēsu pilsētā un pilī. Tad lielkņazs nokāpa no zirga, piecēla hercogu Magnusu un lika to kopā ar viņa galminiekiem aizvest uz vecu māju bez jumta, kur viņam bija jāguļ uz salmiem piecas diennaktis, bet galminieki katru dienu un stundu gaidīja savu nāvi. Bet pārējie, kas bija Cēsu pilī, kad dzirdēja par lielkņaza tirāniju, kas bija notikusi Koknesē un citās pilīs, negribēja atdot Cēsu pili lielkņazam. Tad 4. septembrī lielkņazs četrās vietās uzmeta skanstis pie Cēsu pils un apšaudīja pili piecas diennaktis. Kad pili draudēja nenovēršama bojāeja, vīrieši, sievietes un jaunavas, lielākoties muižnieku dzimuma, vienprātīgi nolēma uzspridzināties ar pulveri, kam piekrita arī mācītāji un sprediķotāji. Tad trīs simt cilvēki, jauni un veci, devās uz telpu (*Gemack*), zem kuras pavēla četras mucas ar pulveri. Kad visi bija sapulcējušies, visi pieņēma svēto vakarēdienu. Tad Hinrihs Boismanis paņēma kvēlošu

ogli un no metās uz ceļiem, visi citi ar mācītājiem viņu ielenca, atvadījās viens no otra un tādā veidā uzspridzināja sevi gaisā. Kāds, Vincents Štuba vārdā, labprātīgi lika savam kalpam sevi nošaut; kalps pēc tam pats nošāvās. Heinrihs Boismanis vēl nedaudz bija pie dzīvības; krievi viņu atrada guļam drupās, aiznesa pie lielkņaza, bet viņš tūlī nomira; nākošajā dienā viņa liķi uzdūra uz mieta. Pēc tam lielkņazs Cēsis veica tādu tirāniju un sievu un jaunavu piesmiešanu, par kādu nebija dzirdēts pat pie turkiem un citiem tirāniem. Daudzus vīrus viņš lika pātagot, tad ievainotus un asiņainus dzīvus cepināt uz uguns; vienam birģermeistaram viņš lika dzīvam izraut sirdi, vienam mācītājam lika izraut mēli no mutes; citus lika nonāvēt ar nedzirdētām mocībām un spīdzināšanām, bet pēc tam, tāpat kā Ērgļos un Koknesē, lika liķus samest kaudzē apēšanai putniem, suņiem un zvēriem, pie nāvessoda aizliedzot saviem ļaudīm tos apbēdīt.

Tanī laikā lielkņazs uz Valmieru nosūtīja kņazu, vārdā Bogdans Beļskis, ar trim tūkstošiem vīru, kas tur ieradās 3. septembrī un pieprasīja pie sevis ārpus pilsētas ierasties hercoga Magnusa ļaudis. Šie labie ļaudis pārliecībā, ka viņi un viņu kungs ir viena valdnieka pavalstnieki, pat nedomāja par briesmām, un skaitā septiņdesmit jātnieku izjāja pie viņiem. Tad maskavieši nekavējoties tos aplenca, piespieda nokāpt no zirgiem, nolikt ieročus un tad ar zobeniem tos sacirta gabalos. Kad valmierieši labprātīgi padevās, tos kopā ar sievietēm un jaunavām aizveda gūstā uz Cēsīm, kur tos saņēma pavisam nekristīgi un nežēlīgi pacienāja tāpat kā citus. Dārgumu, ko maskavieši ieguva Cēsīs, Valmierā un citās pilīs: naudas, dārglietu un zelta, ko muižnieki un citi labi ļaudis sev par nelaimi bija atveduši uzglabāšanai minētajās pilīs, bija vairāk, nekā kāds spētu noticēt.

Pēc tādas tirāniskas slepkavošanas lielkņazs ar savu karaspēku 7. septembrī devās prom no Cēsīm uz Raunu. Raunieši, tāpat kā trikātiēši, smiltenieši un gandrīz visi lietuvieši, nekavējoties labprātīgi padevās, un lielkņazs tos [lietuviešus] neskartus atlauda uz dzimteni.” (Russow 1853, 124, 125)

Pašnāvības slavināšana kulmināciju sasniedza Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera padomnieka Salomona Heninga ap 1588. gadu sarakstītajā Livonijas hronikā. Uzspridzināšanās tajā ir pielīdzināta upurim Dievam. Heninga hronikā pirmoreiz minēts, ka uz caru no pils šauts no lielgabala laikā, kad viņu satika hercogs Magnuss. Iespējams, ka autors šādi gribējis attaisnot visu pils iemītnieku noslepkavošanu pēc pils ieņemšanas. Autors arī vairākkārt uzsver, ka pils aizstāvji nebija spējīgi pretoties ienaidniekam. Henings raksta, ka divām augstdzimušām personām cauri krievu nometnei izdevies izbēgt no Cēsīm, tomēr nepiemin, ka viņa apraksts pamatojas tieši uz viņu stāstījumiem.

“Šī nabaga pilsētiņa [Cēsis], kad lielkņazs pie tās ieradās, ilgi tam nevarēja pretoties, bet gan drīz, lai Dievs ir žēlīgs, sagaidīja savu likteni. Tā kā dažām godīgām dižciltīgo matronām vīri bija pilī, un tās skaļi pie Dieva gribas lūdza, lai atļauj ar tiem pārmit kādu vārdu un svētīt, pirms tās tiek aizvestas, ko viņām tirāns atļāva. Tās tika atvestas pils priekšā, lai caur aizslēgtajiem vārtiem krievu klātbūtnē viens ar otru runātu un zem vārtiem viens otram pasniegtu roku un svētītu. Saka, ka šķiršanās nodara sāpes, un kas tā bija par briesmīgu šķiršanos, it īpaši laulātajiem, kuri nezināja, vai viņu mīlie bērni ir miruši jebšu aizbēguši; par to katrs uzticīgs laulāts pāris var spriest pēc sevis.

Tādā pašā stāvoklī kā Cēsu pilsēta bija arī aplenkto pili. Karalis Magnuss ar 23 personām no pils devās pie lielkņaza, lai lūgtu par viņiem lielkņazam. Kad viņš ieraudzīja lielkņazu, viņš kopā ar visiem savējiem krita ceļos un lūdza apžēlot savu un savējo miesu

un dzīvību. Lielkņazs ar dēlu un augstākajiem virsniekiem arī nokāpa no zirgiem, lika Magnusam piecelties, jo viņš ir liela kunga bērns, atdeva viņam un viņējiem zobenus, kas iepriekš tiem bija atņemti, un apsoliņa viņam žēlastību un drošību pie miesas un dzīvības.

Tad nāca lidojoša lode no pils, kas aizsvilpa tuvu gar lielkņaza galvu. Tas viņu tā sadusmoja, ka viņš zvērēja pie svētā Nikolaja, ka Cēsis neviens nepaliks dzīvs, lai tas būtu kaut vai firsts. To tad viņš lika rādīt ar šaušanu un uzbrukumiem. Bet Magnusa ļaudis [pili] izrādīja mazdūšību, rūpējoties tikai par savu svētlaimi, kad kāds no viņiem logā tika lielā lielgabala trāpīts un nošauts, viņa vietā stājās kāds cits un arī ņēma galu.

Kad nu lielkņazs šādā nīknumā un saīgumā aizjāja, viņa kanclers Vasilijš Solikans palika pie Magnusa zemnieku pirtī bez jumta un jautāja pēc tulka, kas varētu uzrakstīt krieviski. Tam viņš diktēja, ka karalis Magnuss lielkņazam par dārgumiem, kas Polubenskim atņemti Valmierā, ir parādā 40 000 ungāru guldenus, kas ir jāsamaksā līdz nākamajiem Ziemassvētkiem, bet, ja tas nenotiktu noliktajā termiņā, karalim Magnusam ir jāpaliek gūstā Maskavā tik ilgi, līdz viņš šo summu nomaksās dubulti, un arābu zeltā vai dārgakmeņos. Šo parādrakstu bez Magnusa vēl parakstīja Andreass Friderihs, notārs Vilhelms un tulks. Tad [karaļa] kalpotājiem atņēma visu, kas tiem bija, ievietoja tos pirtī, un tur 23 personas tika apsargātas kā gūstekņi.

Fon Edens, Sukavas prāvests no Prūsijas, kurš neilgi pirms tam bija ieradies zemē sava brāļa nāves dēļ, brīvs, ievērojams un drošsirdīgs vīrs, nometa savus priesteru svārkus, sagrāba šķēpu un aicināja uz cīņu, tomēr tikai nedaudzi bija drošsirdīgi. Bija skaidrs, ka viens vīrs nozīmē neviens vīrs. Un katrs sāka domāt, ka, iekāms viņi ar sievām un bērniem nonāks krievu rokās, ir jāizvēlas cits ceļš, kā to novērst.

Kad visi par to bija izlēmuši, viņi gribēja salīdzināties ar mīļo Dievu un pieņemt svēto sakramentu, un pēc tam bez briesmām sagaidīt savu likteni. Tā kā viņi bija vairāki simti skaitā, tiem pietrūka vīna, un viņi tamdēļ kļuva bažīgi un nomākti. Tā kā Sukavas prāvests bija katolis, viņš varēja redzēt, kā luterāņi vienmēr izrikojas, pieņemot sakramentu, ja viņiem nav vīna; katoļi to pieņem vienā veidā, jo nav miesas bez asinīm.

Tomēr mīļais uzticīgais Dievs, kurš mūs nepiemeklē pār mūsu spēkiem un kurš ir īstais palīgs grūtībās, brīnumainā veidā bija tā iekārtojies, ka karaļa Magnusa kambarsulainis, saņojot savas drēbes, lai bez briesmām varētu izklūt no pils, ko nezināja neviena dzīva dvēsele, starp drēbēm atrada pudeli laba Reinas vīna, ko nodeva mācītājam. Tur bija nepieciešamā garīgā pils, kur patverties nabaga dvēselēm, kas ar Kunga Kristus miesu un asinīm zem maizes un vīna zīmēm tika atbrīvotas, tas bija īpašs Dieva brīnumdarbs.

Kad nu tas notika un katrs bija saņēmis savu ceļamaizi, viņi visi kopā ar savām sievām, zīdaiņiem un bērniem gribēja uzspridzināties un upurēties mīļajam Dievam, izņemot nedaudzus no viņiem, kuri naktī nolaidās no mūriem un gribēja, rāpojot uz rokām un kājām, izklūt cauri krievu nometnei, kas bija veltīgi, un pateicās Dievam, ka viņi atkal ar striķi tika uzvilkti pilī. Bija bēdīgāk par bēdīgu redzēt, kā labie ļaudis telpā (*in dem gemache*), zem kuras bija palikts pulveris, nometās ceļos, vīri un sievas sadevās rokās, bērni piespiedās vecākiem, daži vēl gulēja pie mātes krūts, un visi gaidīja svētlaimīgā Simeona stundiņu, kas arī drīz pēc tam, kad maskavieši sāka uzbrukumu, neizpalika. Pulveris tika aizdedzināts, un visi uzspridzinājās, izņemot tos, kas bija paslēpušies pilī, un divas citas augstdzimušas personas, kas no turienes izkļuva ar īpašu Dieva palīdzību, kā apustulis Pēteris no cietuma un Daniēls no lauvu bedres. Viņi vislielākajās briesmās, kad

viņiem nakts laikā vajadzēja rāpot cauri maskaviešu nometnei, dažreiz aizskarot guļošu krievu drēbes, un dienā vajadzēja brist līdz kaklam ūdenī cauri purviem un slīkšņām, bija pārliecināti, ka viņiem, kas pilī bija redzējuši visas lietas un paši gribējuši spridzināties līdz citiem, par šīm lielajām bēdām un postu ir jāpaziņo arī citiem un jāpastāsta par šiem notikumiem, jo divās vai trijās mutēs pastāv visa patiesība.

Ne mazums brīnās par visu ticīgo vectēva Ābrahama paklausību Dievam un par viņa dēla Izāka, kuru vajadzēja upurēt uz Morijas kalna, paklausību savam tēvam, kas ir patētisks un spilgts paraugs. Ak, mīļais Dievs, kurš šeit ar tādām bēdām ir patiesi piemeklējis vīrus un sievas, vecākus un bērnus, šī ir tāda lieta, par kuru sirds tūkstoškārt var salūzt un izsprāgt no krūtīm.

Tā kā lielkņazs jau iepriekš bija nolēmis, ka visiem, kas bija Cēsu pilī, ir jāmirst, viņš kā lielkņazs arī turēja vārdu (tāpat kā Hērods par Jāni Kristītāju). Tādēļ arī viņš visus, kas nebija uzspridzinājušies un kurus bija sagūstījis, iekarojot Cēsis, tostarp arī vienu, kurš atsaucās uz Viņa Karalisko Majestāti, lika nožēlojami nokaut, sacirst gabalos un atstāt par barību putniem, suņiem un mežonīgiem zvēriem, kā teikts 79. psalmā, kur dziedāts par kristiešu ienaidniekiem: Tavas svētās miesas tika pamestas zvēriem un bija putniem par barību, ak Kungs Dievs, tev tas ir zināms.

Un nav noticis citādi, kā kāds nabaga vīrs Maskavā teica kādam dižciltīgajam, kurš cietumā apzvērēja, ka viņš ir augsta dzimuma: “Mīļais kungs, jums ir jāzina, ka te iet tāpat kā debesu valstībā, kur neskatās uz personu.”

Šo mocekļu vidū bija arī dažas sagūstītas ievērojamas sievas, par kurām viņš apžēlojās. Tās tika aizvestas, piesaukdamas mūsu pestītāja Jēzus Kristus vārdu, un ar skaistām kristīgām dziesmām kungs Jēzus Kristus, Dievs un cilvēks, žēlīgi noslēdza viņu dzīvi. Bet citu no viņiem, Cēsu kastelāna Firstenbergas sekretāru Johanu Uninghauzenu, viņš lika pātagot tā, ka viņam nokrita visa miesa no ribām, un viņš varēja redzēt paša iekšas, līdz viņš šajās mocībās un sāpēs izlaida garu.

Kāda nozīme bija tam, ka pirmām kārtām galvaspilsētās Koknesē un Cēsīs, kur saimniekoja arhibīskapi un mestri, tika piekopta šāda briesmīga un šausmīga tirānija, ir tikai mīļajam Dievam zināms.

Līdzīgi viņš apgājās arī ar Valmieru, kas bija padevusies Magnusam un ko ieņēma kņazs Bogdans Beļskis. Bet poļi no Raunas un skaistajiem, varenajiem cietokšņiem Smiltenes un Trikātas pēc to ieņemšanas tika palaisti brīvībā, bet vācieši aizvesti gūstā.” (Henning 1853, 270–272)

Heninga hronikas versijai par šaušanu uz caru, kam sekoja cēsnieku slepkavošana, pieslienās arī cits viņa laikabiedrs, Rīgas birģermeistars Francs Nienštets, kurš 1604. gadā rakstīja: “Pēc tam [kad bija ieņemta Aizkraukle], viņš [cars] devās uz Cēsīm, kur kopā ar hercogu Magnusu bija patvērušies daudzi dižciltīgie, sievas un jaunavas. Tā kā viņi [caram] negribēja atdot šo vietu, jo baidījās, ka viņiem izies tāpat kā koknesiešiem, cars uzmeta skanstis un nolēma drīzumā doties triecienā. Kad aplenkītie redzēja, ka viņi nespēs noturēt šo vietu, hercogs Magnuss pats devās pie lielkņaza, un viņu pavadīja daži dižciltīgie un citi kalpotāji. Kad hercogs gribēja lielkņazam krist pie kājām, kāds no cietokšņa nelaikā izšāva no lielgabala, tā kā lode aizlidoja garām netālu no lielkņaza. Par to viņš ļoti sanīknojās, lika nonāvēt visus, kas kopā ar hercogu Magnusu bija atnākuši no Cēsīm, un dažus uzdurt uz mietiem, bet hercogam Magnusam viņš dāvāja dzīvību un teica:

“Ja tu nebūtu karaļa dēls, tev klātos tāpat kā šiem; es tevi gan mācīšu parkāpt manu pavēli (Nyenstaedt 1839, 79), nostāties pret mani un atņemt man pilis un cietokšņus!” Tad viņš pavēlēja Magnusu nogādāt telti un apsargāt.

Kad tie, kas bija Cēsu cietoksnī, no mūriem un torņiem redzēja, kā apietas ar hercogu Magnusu un viņējiem, un arī pieminēja, kas bija noticis ar koknesiešiem, tad nonāca bailēs un šausmās, visas sievas un jaunavas iegāja tornī, aizdedzināja pulveri tā apakšā un tādējādi uzsprāga gaisā. Tā ienaidnieks ieguva cietoksnī un visus ļaudis, ko neuzskatīja par vajadzīgu aizvest gūstā, nonāvēja.” (Nyenstaedt 1839, 80)

Izvērtējot avotu ziņas par Cēsu ieņemšanas norisi 1577. gada 1.–6. septembrī, jāatzīst, ka pārliecinoši pierādāma ir tikai pils aizstāvju pretošanās kopš 1. septembra, pils un pilsētas apšaude 2.–3. septembrī, un daļas no pili patvērušos ļaužu kolektīvā pašnāvība 4. septembra rītā. Konventēkas rietumu korpusa izrakumos ir atrastas uzspridzināšanās pēdas: sprādziena izšķobīta pagraba siena un nokvēpumi, augšējo stāvu aizgruvums, kā arī bojāgājušo sieviešu un bērnu skeleti un depozi, kas datēti ar laiku ap 1577. gadu (Apala 1983). Polubenska sniegtās ziņas par uzspridzināšanos Mestra tornī izskaidro rietumu korpusa novietojums tieši pie torņa. 1582. gada Cēsu pils revīzijas materiālos minēts, ka konventēkas viena siena (resp., korpus) ir pavisam, bet otra siena – pa daļai sagrauta, kas noticis gan Maskavieša veiktās apšaudes, gan Magnusa pavalstniecībā pārgājušo vāciešu uzspridzināšanās dēļ, kad tie vairs ilgāk nespēja turēties krieviem pretī. (Revīzija 1582, 429) “Otra siena” ir konventēkas ziemeļu korpus, kas ir otrs vissliktāk saglabājies korpus aiz rietumu korpusa. Tā ievērojamie postījumi apšaudē izskaidrojami ar korpusa novietojumu – tas atradās tieši pretī maskaviešu karaspēka noietnei un baterijām, kuru vieta Johana Palmstruka plānā ir iezīmēta aptuveni puskilometru uz ziemeļiem no pils. Acīmredzot, 17. gadsimta beigās skanstis un vaļņi “no Baziljeviča laikiem” vēl bija saglabājušies gan dabā, gan iedzīvotāju atmiņā. Šī vieta karaspēka noietnei ir vispiemērotākā arī no stratēģiskā viedokļa. Maskaviešu lielgabaliem darbu atvieglāja ziemeļu korpusa sienas, kas bija plānākas nekā jaunākajiem – dienvidu un austrumu korpusam.

Par Cēsu pils iemītnieku un cara Ivana IV rīcības motivāciju iespējams izvirzīt vairākas hipotēzes, no kurām nevienu nevar pierādīt, pamatojoties tikai uz patlaban pieejamajiem rakstījumiem un lietiskajiem avotiem. Visticamāk, hercoga Magnusa un Ivana IV sastapšanās noritējusi mierīgi. Maz iespējams, ka lielgabala šāviens uz caru nebūtu pieminēts Karaspēka izvietojuma grāmatās. Domstarpības starp caru un Magnusu varēja izcelties vēlāk noietnei citu iemeslu dēļ (kā Heninga minētie kņazam Polubenskim atņemtie dārgumi). Arī cara karaspēka ieiešana pilsētā, visticamāk, notikusi mierīgi, tomēr tai varēja sekot maskaviešu patvaļas. Potenciālo pretinieku cieša fiziska satuvināšanās izveidoja bīstamu situāciju, kad visniecīgākā iemesla dēļ spriedze varēja pāraugt konfliktā. Jebkura vardarbība pilsētā, ko varēja redzēt no pils, kā arī baumu (par maskaviešu briesmu darbiem ieņemtajās Livonijas pilīs) iespaidoto sieviešu un bērnu lūgumi varēja ietekmēt kādu vīrieti, kurš varēja izsaukt no pils, tādējādi izraisot plašu apšaudi. Pēc konflikta sākuma bija iespējami arī plašāki krievu veikti varasdarbi pilsētā, kam pils iemītnieku pretošanās būtu piešķirusi zināmu leģitimitāti. Tam sekoja Valmierā sagūstīto Magnusa piekritēju publiska sodīšana ar nāvi pilsētas priekšā pēc cara pavēles, kas, iespējams, vairoja pils iemītnieku nolemtības sajūtu, un pils mūru stāvoklis pēc triju dienu apšaudes pili patvērušos rosināja veikt kolektīvu

pašnāvību. Tajā bojāgājušo skaitu, tāpat kā pili patvērušos kopējo daudzumu nav iespējams aplēst, tomēr ir skaidrs, ka neuzspridzinājās visi pils iemītnieki. To tālākais liktenis bija atkarīgs no uzvarētāja, un šajā situācijā iespējami vairāki, vienlīdz ticami varianti: cars apžēlo visus, bet pretestību izrādījušos aizved gūstā; cars liek nogalināt visus; cars liek nogalināt Magnusa piekritējus, bet pārējos apžēlo. Jebkurā gadījumā kolektīvā pašnāvība un citi varasdarbi caru bija ietekmējuši, jo uzreiz pēc Cēsu ieņemšanas viņš devās prom no senā Livonijas centra, kur vēl nesen bija gribējis apmesties uz ilgāku laiku.

Polubenska minētais 5. septembrī ar nāvi sodīto skaits nav pārbaudāms, tāpat arī gūstekņu nogalināšana dažādos zvērīgos veidos. Maskaviešu zvērīskuma un kolektīvās pašnāvības dramatiski apraksti ir tapuši ilgāku laiku pēc notikumiem, un to autori nevarēja būt notikumam aculiecinieki.

1577. gada rudenī, neilgi pēc tam, kad cars devās prom no Livonijas, nedaudzi vācieši un lietuvieši viegli atguva Daugavpils pili, bet Matias Dembinskis ieņēma Suntažus, Ērgļus un citas mazās pilis (Henning 1853, 273). Šie panākumi rosināja poļus un viņu atbalstītājus ķerties pie lielāku nocietinājumu atgūšanas. 1577. gada decembrī poļu Livonijas administratora Hodkeviča drosmīgā un uzņēmīgā sekretāra Johana Biringa vadītajai poļu, vācu un latviešu karotāju nodaļai ar viltu izdevās atkarot Cēsis. Par šo notikumu Laurentijs Millers rakstīja: “Bīrings nezaudēja dūšu, bet ar saviem zeļļiem izplānoja, kā vietu atkal atgūt. Viņi, skaitā 400, naktī ieradās pie pils vietā, kur tā [septembrī] bija visstiprāk apšaudīta un tagad pasargāta ar maskaviešu uzbūvētiem stipriem koka bolverkiem. Bīrings pirmā nomiedža laikā lika dažiem saviem latviešiem uzkāpt uz mūriem. Kad tas netika pamanīts, viņi uz mūriem kāpa lielākā barā, ieņēma pili, viegli apkāva maskaviešus, iekāms viņu otrs bars pilsētā bija pamodies, un tad iebruka pilsētā. Bet, lai arī maskavietis laukā nav pretinieks, viņš labi aizstāv ieņemto, un pilsētā ar maskaviešiem bija liela noņemšanās, jo tie bija ieslēgušies mūra namos, tos nocietinājuši ar grāvjiem un bolverkiem, noņēmuši no jumtiem dakstiņus, ar tiem apbruņojušies un izmantoja arī savus stobrus. Tā vācieši visu nākamo dienu līdz pat vakaram cīnījās ar maskaviešiem, līdz ar Dieva palīgu tos visus nogalināja un sadedzināja namos, bet citus saņēma gūstā (Müller 1595, 8).

Saskaņā ar Rusova hroniku, Bīrings, uzzinājis, ka Cēsu cietoksnī ir neliels garnizons, slepeni lika pagatavot divas garas kāpnes un tad naktī devās uz Cēsīm ar simts vāciešiem, astoņdesmit poļu jātniekiem un divsimt zemniekiem. Kad viņš pietuvojies Cēsīm, tad sastapās lielu mežonīgu suņu baru, kas ēda liķus, ko maskavieši pagājušajā rudenī bija atstājuši apēšanai suņiem, zvēriem un putniem. Kad tie sāka riet, gaudot un smilksēt, Johans Bīrings un viņa ceļabiedri gandrīz zaudēja dūšu un sāka šaubīties par veiksmi, tomēr saņēmas un nolēma izmēģināt laimi. Pa kāpnēm viņi nokļuva uz pils mūra, no turienes nolēca uz dažiem staļļiem, kas bija uzbūvēti mūra iekšpusē, bet no šiem staļļiem – uz zemes. Daži no Biringa ļaudīm tūlīt ieņēma vārtus, “kas netika slēgti nedz dienā, nedz naktī, lai krievi pastāvīgi varētu staigāt [no pils uz pilsētu] viens pie otra”. Cēsīs drīz izcēlās trauksme, un krievi pilsētā domāja, ka vācieši jau ieņēmuši visu pili, bet pili esošie krievi tāpat bija pārliecināti, ka pilsētā atrodas vairāki tūkstoši vāciešu un poļu. Tādēļ krievi nobijās un sāka slēpties, kur pagadās. Vāciešiem nenācās grūti atvērt pilsētas vārtus, jo tiem palīdzēja kāds atslēdznieks, dzimis latvietis, kurš bija palicis pie krieviem. Kad Johans Bīrings ar saviem ļaudīm ienāca pilsētā, viņi izvilka krievus no bēniņiem un pagrabiem “un

ar tiem izrikojās tā, kā parasti dara līdzīgos gadījumos.” Neilgi pēc tam Bīrings ieguva arī Burtņieku, Limbažu, Roges un Nītaures pilis. Rusovs raksta, ka “viņš Livonijai ir darijis daudz laba; neraugoties uz to, daudzi viņam ir izrādījuši pārāk maz pateicības.” (Russow 1853, 132).

Henings apraksta Bīringa veikto Cēsu atgūšanu līdzīgi iepriekšējiem autoriem, piebilstot, ka Bīrings aizsūtīja Polijas karalim divus Cēsis sagūstītus krievu augstmaņus: Pleskavas vietvaldi kņazu Danielu un Ivanu Kvazinu. Heninga hronikā atrodama arī vienīgā informācija par septembra notikumu upuru apbedīšanu: “Cēsis viņš [Bīrings] lika atrakt un aizmest akmeņus un gruvešus no telpas, kur bija uzspridzinājušies ļaudis. Vīri, sievas un bērni, kas tur tika atrasti kopā guļam, ar lielām sirdssāpēm tika izcelti un citādā veidā apbedīti zemē. Tāpat arī tika izdarīts ar daudzajiem sacirstajiem kauliem, ko vēl nebija izvazājuši suņi, putni un zvēri.” (Henning 1853, 273). Bojāgājušo apbedīšanas vieta nav zināma. Pilij vistuvākā un visvieglāk pieejamā kapsēta atradās pie Sv. Jāņa baznīcas.

Livonijas centra – Cēsu – atgūšanai cara Ivana IV acīs, iespējams, bija simboliska nozīme viņa cīņā par Livoniju kā likumīgo valdījumu. Tādēļ 1578. gadā cars divreiz mēģināja iekarot Cēsis, nežēlojot nedz dzīvā spēka, nedz artilērijas resursus. Rusovs rakstīja: “Kad Cēsis tādā veidā negaidīti bija ieņēmis Johans Bīrings, maskavietim ļoti ķērās pie sirds, ka viņam tādā apkaunojošā veidā ir nācies zaudēt šo firsta pilsētu un pili, kurā kādreiz atradās zemes valdnieku - mestru uzturēšanās vieta un kuru turklāt viņš bija ieņēmis personiski. Tādēļ viņš ap 1578. gada Jēzus ievēšanas templi dienu [2. februāri] nosūtīja uz Cēsīm lielu karaspēku un daudzus lielgabalus, un šī pilsēta atkal tika aplenkta, ietverta ar ierakumiem un atkal apšaudīta. Tad Johans Bīrings ar 40 jātniekiem devās ārā no Cēsu pilsētas, naktī ar lielām briesmām tika garām maskaviešu nometnei un devās uz Rīgu, lai no turienes atvestu palīgus Cēsīm. Tanī laikā krievi ar šāvieniem izlauza ievērojamu spraugu mūrī; viņi nežēloja arī akmens un nokaitētas lodes. Bez tam, tā kā nebija pārtikas krājumu, Cēsis īsā laikā izcēlās tāds bads, ka iedzīvotājiem nācās nokaut un apēst 124 zirgus, bet šo zirgu iekšas sadalīja nabagiem. Kad krievi padzirdēja, ka Johans Bīrings nāk palīgā ar citiem ļaudīm, viņi sāka uzbrukumu pilsētai un trīs reizes veltīgi gāja triecienā. Tad viņi zaudēja dūšu un steigšus devās prom ar visiem lielgabaliem dienu pirms Johana Bīringa ierašanās. Tā kā Bīringa nodaļa nebija liela, tā nedzinās pakaļ krieviem, bet bija laimīga par to, ka Cēsis palika neskartas.” (Russow 1853, 133) Pēc Heninga ziņām, cēsniekus izglāba palīgā piestaidzies lietuviešu hetmaņa Aleksandra Hodkeviča karapulks, nevis Johana Bīringa nodaļai pievienojušies palīgi. Krieviem nācās pārtraukt aplenkumu “un ar lielu lamāšanas un zaudējumiem doties prom.” (Henning 1853, 273, 274) Šis aplenkums liecina, ka Cēsu nocietinājumi pēc iepriekšējā gada postījumiem vēl bija pietiekami spēcīgi, lai izturētu ilgstošu apšaudi.

1578. gada 5. martā Januškos (domājams, tagadējā Minskas apgabalā Baltkrievijā) Livonijas gubernators Hodkevičs rakstīja, ka viņš pēc ziņas par Cēsu aplenkšanu saņemšanas ar savām nodaļām nekavējoties dosies ceļā (Index 1835, 331). Ja, nosakot aplenkuma ilgumu, vadās pēc šīs vēstules, tas ildzis vairāk nekā mēnesi, ņemot vērā arī laiku, kas Hodkevičam bija nepieciešams nokļūšanai no Januškiem līdz Cēsīm.

Nākamā uzbrukumam izdevīgā situācija caram radās pēc uzvaras pār zviedriem pie Peltsamā 1578. gada septembra sākumā, kad maskaviešu spēki Tērbatā papildinājās ar daudziem karavīriem un lielgabaliem. Iespējams, viskompetentākais stāstītājs par

šiem notikumiem ir Rusovs, kuram Rēvelē bija iespēja tikties ar notikumu dalībniekiem. Pēc viņa ziņām, Rēvelē atgriezās uz Peltsamā nosūtītie zviedru kareivji, kurus, tāpat kā Rēvelē esošos algotņus, sarūgtināja zaudējums, un viņi nolēma uzbrukt krieviem uz savu roku. 16. septembrī trīs eskadroni zviedru un vācu jātnieku un trīs nelielas zviedru kājnieku nodaļas, kā arī neliela Rēveles pilsētas vācu kājnieku nodaļa, kuru komandieris bija Jirgens Boje, viņa vietnieks Klauss Bjorsons, rotmistri Macs Larsons, Knuts Jonsons, Hanss Vahtmeistars un Rēveles kājnieku komandieris Hanss Grots, devās karagājienā meklēt maskaviešus. Pietuvojoties Pērnavai, viņi uzzināja, ka cars ir nodomājis aplenkt Cēsu pilsētu, un saprata, ka nav tik spēcīgi, lai tam uzbruktu vienatnē. Uzzinot, ka Rīgas apkārtnē atrodas arī poļu karavīru nodaļa, zviedri nosūtīja pie poļiem sūtni, lai noskaidrotu, vai poļi nebūs ar mieru kopīgi cīnīties ar zviedriem. Poļi sākotnēji vilcinājās ar atbildi, jo bija neizpratnē, kāpēc “zviedri varēja nenogurstoši un bez maksas atnākt no vairāk kā 50 vācu jūdžu liela tāluma, lai palīdzētu cita saimnieka cietoksnim ar lielām briesmām pašu dzīvībai.” Tad Jirgens Boje vēlreiz sūtīja pie poļiem, un viņi vienojās, ka poļi pievienosies zviedriem, tikai vispirms jānoskaidro, uz kuru vietu dosies krievi. Poļu karavadonis bija Aleksandrs Sapega, rotmistri – Leonards Kitlics, Albrehts Oborskis, Vencels Žaba, Fēlikss Ostrovskis un Klauss Korfs, un viņu spēki kopā ar vācu algotņiem bija aptuveni divus tūkstošus vīru lieli.

4. att. Skrejlapa “Newe Zeitung”, kurā vēstīts par maskaviešu sakāvi pie Cēsīm 1578. gada 21. oktobrī (Spekke 2003, 171)

Kad maskavieši pienāca pie Cēsīm ar 18 000 vīriem un aplenkuma lielgabaliem – kartaunām un mortīrām, poļi un zviedri galīgi izlēma apvienot spēkus un uzbrukt krieviem. Apvienošanās notika pie Mujāniem, no kurienes karaspēks naktī devās uz Cēsīm, un dažās stundās, kas bija atlikušas līdz saullēktam, nogāja vairāk nekā divas jūdzes, “visu laiku dzirdēdami briesmīgo maskavieša šaušanu pie Cēsīm, un arī redzēja, kā briesmīgas, ugunīgas lodes lido pa gaisu nakts melnumā.” 1578. gada 21. oktobrī jūdzes attālumā no Cēsīm viņi nonāca pie Gaujas, kur otrā krastā ieraudzīja krievu nodaļu. Zviedri un poļi ar lielgabalu šāvieniem atturēja ienaidnieku no piekļuves upei, kamēr visi zirgu mugurās nebija pārpeldējuši Gauju. Tad viņi uzbruka ienaidniekam, līdz krievi saprata pārspēku un bēga uz savu nometni. Zviedri un poļi tos nevajāja, bet uzbruka krievu skanstīm ar lielgabaliem, kam tomēr neizdevās piekļūt, jo krievi stipri pretojās, šaujot ar lielgabaliem. Tādēļ zviedri un poļi nolēma naktī stāvēt sardzē pie skanstīm, lai no rīta uzbruktu tām ar jauniem spēkiem. Tomēr krievi jau naktī slepus izlida no ierakumiem un muka uz tuvumā esošajām pilīm, pamezdami 14 liela kalibra lielgabalus, kartaunas un “čūskas”, sešas mortīras un dažus lauka lielgabalus. Pēc Rusova ziņām, šajā kaujā krita seši tūkstoši krievu un tatāru, kā arī 22 ievērojami cara karavadoņi, turklāt tika nonāvēts lielkņaza znots Vasilijš Andrejevičs Sickis, bet kņazs Andrejs Dmitrijevičs ievainots tika aizvests uz Krieviju; kņazs Vasilijš Fjodorovičs Voroncovs tika nošauts no Cēsu pilsētas, bet lielkņaza kanclers un tuvākais padomnieks Andrejs Ščelkalovs ar lielām grūtībām izglābās ievainots. Kņazi Pjotrs Ivanovičs Tatevs, Semjons Tufjakins-Oboļenskis un Pjotrs Ivanovičs Hvorostiņins tika sagūstīti un aizvesti uz Poliju. Zviedru un poļu kritušo bija ne vairāk kā simts, starp kuriem visievērojamākais bija Hartvigs Leideburs, Hansa Vahtmeistara virsnieks. 5. novembrī zviedri ar lielu godu un prieku atgriezās Rēvelē ar lielu laupījumu. Karakalpi, kas devās ceļā kājām, visi atgriezās kā jātnieki un vēl atveda līdzī vairāk nekā tūkstoti maskaviešu zirgu (Russow 1853, 136). Rusovs raksta, ka pēc tam laime pavisam pameta Maskavieti, kas arī atbilda vēsturiskajai īstenībai. Cara armijas sakāves noveda pie miera līguma 1582. gadā, ar kuru beidzās Livonijas karš.

Karaspēka izvietojuma grāmatās minēts, ka cars mudinājis vojevodas uzbrukt Cēsīm jau agrāk, bet tie “sāka tūlāties un uz Cēsīm negāja.” Tad cars kā karaspēka vadoņus nosūtījis djaku Andreju Ščelkalovu un Daniilu Borisoviču Saltikovu, uzdeva viņiem iet uz Cēsīm un “darīt savu darbu bez vojevodu ziņas, bet vojevodām iet ar viņiem.” Krievu karaspēks pie Cēsīm stāvējis piecas dienas, šāvis pa pilsētu un sagravis mūri. Tajā laikā tomēr sapulcējušies daudzi vācu un lietuviešu ļaudis, kas devās pret lielkņaza vojevodām pie pilsētas, nokāva lielkņaza vojevodas un daudzus bajāru bērnus, citus sagūstīja, bet lielgabalus paņēma visus. Tika paņemti 17 lielgabali, kas uzskaitīti dokumentā: “Vilks un 2 Jaunavas, Pērnavas Pūķis, 3 augšējie, 7 pusotrinieki un 3 ātršāvēji”. Kaujā kritušo un sagūstīto bajāru vārdi atšķiras no Rusova sniegtajiem: nokauti kņazs Vasilijš Sitckovs, okoļņičijs Vasilijš Voroncovs, Daniils Saltikovs, kņazs Mihails Tifjakins, dzīvi saņemti kņazs Pjotrs Ivanovičs Tatevs, kņazs Pjotrs Ivanovičs Hvorostiņins, kņazs Semjons Tufjakins un djaks Andrejs Klabukovs. Uzskaitīti arī vojevodas, kas “toreiz no darba aizbēga, savus biedrus nodeva un lielgabalus pameta. Bet aizbēga bajārs un kņazs Ivans Goļicins un okoļņičijs Pjotrs Šeremetjevs, kņazs Andrejs Paļeckis un djaks Andrejs Ščelkalovs.” (PK 1559–1605)

Krievu karavīru un lielgabalu skaits dažādos vācu vēstošajos avotos atšķiras, turklāt vērojama tendence to paaugstināt. Pēc Heninga ziņām, cars uz Cēsīm nosūtījis divus

savus kanclerus jeb solikanus ar 20 000 vīriem un 24 lieliem lielgabaliem, kas aplenca Cēsis un tās briesmīgi apšaudīja. Tomēr poļi, zviedri un vācieši apvienojās un 22. oktobrī aplenkto atbrīvoja. Šajā cīņā lielkņazs zaudēja dažus tūkstošus vīru un lielgabalus, kas ar lielu triumfu kā uzvaras zīmes tika nogādāti vispirms uz Daugavgrīvu, bet tad uz Viļņu, kur arī tika parādīti karalim Stefanam Batorijam, kad viņš nākamajā gadā pirmoreiz iejāja Viļņā (Henning 1853, 274). Pēc Nienšteta ziņām, maskaviešiem atņemti 26 lieli lielgabali. Turklāt Nienštets kā galveno Cēsu atbrīvošanas organizētāju attēlo Maceju Dembinski, kuru Rusovs vispār nepiemin starp poļu karavadoņiem, kas piedalījās uzbrukumā. Kad maskavieši aplenkuši Cēsis, Dembinskis, “kurš pirmajā aplenkumā cietoksni bija noturējis un tajā bija ēdis zirga gaļu”, pie Lielstraupes sapulcējis visus poļus un vāciešus, ko vien spēja, un apvienojies ar dažiem zviedru jātnieku un kājnieku karogiem, kas tajā laikā devās cauri zemei. Viņš nosūtīja ritmeistaru Klausu Korfu pie zviedriem uz Tarvasti. Korfs panāca, ka zviedri no turienes dodas palīgā uz Straupi. Tad visi pēc kara padomes noturēšanas no Straupes devušies uz Cēsīm (Nyenstaedt 1839, 78).

Fabrīcijs minējis ievērojami mazāku krievu karavīru skaitu: “Tajā pašā [1578.] gadā maskavieši cerēja atgūt Cēsis, nosūtot turp 2800 karavīrus un 23 kara mašīnas. Toreizējais Livonijas karaspēka virspavēlnieks Andžejs Sapeha sapulcināja savas vienības un kopā ar zviedru spēku komandieri Georgu Boji izcīnīja uzvaru pār maskaviešiem pie Cēsīm. Kaujā izcēlās Macejs Dembinskis, kurš ar 500 jātniekiem pārrāva kaujas ierindu un piespieda maskaviešus lielā nekārtībā bēgt. Mūsējie daudzus nogalināja, tikai dažiem izdevās palikt dzīviem. Izcīnījuši spožu uzvaru, mūsējie iegūtos maskaviešu ieročus aizveda vispirms uz Rīgu, pēc tam tos nogādāja Polijā.” (Fabrīcijs 2016, 181)

Vispārspilētākās un sagrozītākās ziņas par maskaviešu sakāvi publicētas skrejlapā “Maskaviešu sakāve un Cēsu pilsētas aplenkums”, kas izdota Nirnbergā 1579. gadā. Tajā minēts, ka Cēsis aplenkuši 28 000 maskaviešu, no kuriem krituši vairāk nekā 6000, ienaidniekam atņemti 24 lieli lielgabali, proviants un municija, krituši septiņi kņazi, bet sagūstīti deviņi. Par to, ka skrejlapas autors nepārzināja vietējos apstākļus un notikumu

5. att. Livonijas kara trofejas – 1577. un 1579. g. lietie krievu lielgabali “Vilks” Gripsholmas pili Zviedrijā. (www.wikimedia.org)

laiku, liecina minētais, ka maskavieši ar lielgabaliem sagrāvuši Cēsu pilsētas mūri no Mazavas vārtiem, kādi Cēsis nav bijuši, līdz bastionam, bet kauja notikusi 23. septembrī vienos pusdienā (īstenībā 21. oktobrī no rīta). Skrejlapā rakstīts, ka maskaviešu kņazs Ivans Oblockis pakārtis pie lielā lielgabala, saukta par Vilku (Поражение 1579), tomēr krievu karavadonis ar šādu vārdu citos avotos nav minēts vispār. Turklāt nešķiet ticami, ka citi autori būtu ignorējuši tādu ievēribas cienīgu faktu kā ienaidnieka karavadoņa sodīšanu ar nāvi.

Kā Cēsu aplenkuma sākums Pleskavas hronikā minēts 8. oktobris, kad “valdnieka vojevodas ar karaspēku atnāca pie vācu pilsētas Cēsīm, kņazs Jurijs Goļicins ar biedriem, un apšaudīja pilsētu”. Uzticību šim avotam neraisa kļūdainais Cēsu atbrīvošanas datums: “Tā paša mēneša 29. dienā tiem uzbruka vācieši un lietuvieši, valdnieka vojevodas sagūstīja un ļaudis nokāva.” (Пл 1955, 262)

Cara armijai atņemto lielgabalu visprecīzākais skaits minēts zviedru pulkveža un vietvalža Livonijā Jirgena Bojes vēstulē Rīgas rātei. Viņš ziņoja, ka 21. oktobrī gūta uzvara pār maskaviešiem pie Cēsīm ar poļu un zviedru spēkiem un ienaidniekam atņemti 20 lielgabali. Puse no tiem tika atdota poļiem, un Boje pieprasīja, lai rāte palīdz tos nogādāt Rīgā (Index 1835, 333).

Maskaviešu zaudētā kauja pie Cēsīm iezīmēja lūzumu Livonijas kara gaitā. Turpmākās cara armijas militārās neveiksmes noslēdzās ar Jamzapoļes miera līgumu 1582. gada 15. janvārī; saskaņā ar to Maskavijas cars atteicās no okupētās Livonijas austrumu daļas, un to pārņēma Polijas-Lietuvas valsts.

Agris Dzenis

OFFENSIVES OF TSAR IVAN THE TERRIBLE AGAINST CĒSIS IN 1577 AND 1578

Summary

The war that Muscovy launched on Livonia in early 1558 turned into the first large-scale and long-term military conflict on Livonian soil and eventually changed the geopolitical situation on the Baltic shore for several centuries to come.

In the final phase of the Livonian War, the Cēsis vicinity was the scene of a number of battles against the troops of the Tsar of Muscovy, Ivan IV, the Terrible, that caused great damage both to the castle and town, and made Cēsis Castle tragically notorious as the site of a mass suicide, but also enabled German, Polish, Swedish and Latvian warriors to demonstrate their bravery, ushering in a sequence of defeats for the Tsar's troops.

Between 1 and 4 September 1577, following artillery shelling, the troops of Muscovy, under the command of Ivan the Terrible himself, captured Cēsis town and castle, where soldiers of the tsar's vassal Duke Magnus had fortified their positions. The diary of Polish Prince Alexander Polubensky, who was an eyewitness to the events, and documents describing the disposition of the Muscovy troops show that the attackers met resistance. However, realizing the futility of their resistance and fearing that in captivity they would have to suffer torment and dishonour, a considerable number of individuals who had found shelter in the castle, women and children included, locked themselves in a vaulted room and blew themselves up with gunpowder. Sources written several years after the event by authors who did not witness it themselves – Balthasar Russow, Salomon Henning and Franz Nyenstedt – describe the mass suicide in an excessively dramatic manner and even glorify it.

In December 1577, Cēsis was captured by a German and Latvian unit commanded by Johann Biering, secretly scaling the walls at night and attacking the Muscovites unexpectedly. In February and March 1578, the Muscovites again laid siege to Cēsis, yet failed to take the town and castle because of the defenders' valiant resistance.

On 21 and 22 October 1578, combined Polish and Swedish troops defeated the Muscovy troops who had again laid siege to Cēsis. Many Muscovites' commanders were killed or captured in the battle and 20 cannons were taken. This battle marked a turning point in the course of the Livonian War. The subsequent military defeats of the Tsar's army were followed by the Truce of Yam-Zapolsky concluded on 15 January 1582, the Tsar ceding the occupied eastern part of Livonia to the Polish-Lithuanian Commonwealth.

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala 1983 – *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pīlī // *Arheoloģija un etnogrāfija.* – 1983, 14. laid., 14.–23. lpp.
- Apala 2007a – *Apala Z.* Cēsu pils arheoloģiskās izpētes (1974–2006) rezultāti // *Cēsīm 800: Quo vadis, Cēsis? Vēsture un mūsdienu nosacījumi pilsētas attīstībai.* – Cēsis, 2007, 45.–75. lpp.
- Fabrīcijs 2016 – *Fabrīcijs D.* Dionīsijs Fabrīcija Livonijas vēsture = Dionysii Fabricii Livonicae historiae (no latīņu valodas tulkojis Ē. Mugurēvičs). – Rīga, 2016.
- Henning 1853 – *Henning S.* Liffendische Churlendische Chronika // *Scriptores Rerum Livonicarum.* – Riga und Leipzig, 1853, Bd. II, S. 195–368.
- Index 1835 – *Index corporis historico – diplomatici Livoniae, Esthoniae, Curoniae.* – Riga und Dorpat, 1835, Teil II.
- Müller 1595 – *Müller L.* Septentrionalische Historien. – Amberg, 1595. Pieejams: <http://dspace.ut.ee/handle/10062/27335>
- Nyenstaedt 1839 – *Nyenstaedt F.* Livländische Chronik // *Monumenta Livoniae Antiquae.* – Riga und Leipzig, 1839, Bd. II.
- Renner 1876 – *Renner J.* Livländische Historien. – Göttingen, 1876.
- Revīzija 1590 – Cēsu pils 1590. gada revīzija // *Latvijas viduslaiku pils VII: Pētījumi un avoti par Livonijas ordeņpīlim.* – Rīga, 2011, 435.–446. lpp.
- Russow 1853 – *Russow B.* Chronica der Prouintz Lyfflandt // *Scriptores Rerum Livonicarum.* – Riga und Leipzig, 1853, Bd. II, S. 1–194.
- Zeitungen 1874 – *Zeitungen über Livland im 16. Jahrhundert* // *Beiträge zur Kunde Eht-, Liv- und Kurlands.* – Reval, 1874, Bd. II, Heft 1.
- Донесение 1586 – *Донесение князя Александра Полубенского* // *Труды X археологического съезда в Риге 1896.* – Москва, 1900, том III, стр. 117–138.

ПЛ 1955 – Псковские летописи. – Москва, 1955.

Послание 1577 – *Послание Ивана Грозного Александру Полубенскому.* Pieejams: <http://www.hrono.ru/dokum/1500dok/15770709.php>

Поражение 1579 – *Поражение москвитян и осада Вендена в 1579 г.* // *Чтения в императорском обществе истории и древностей российских.* – Москва, 1847, № 3.

ПСРА 2000 – *Полное Собрание Русских Летописей.* – Москва, 2000, том VI.

РК 1475–1605 – *Разрядная книга 1475–1605 гг.* Pieejams: http://krotov.info/acts/16/possevino/razryady_1475b_21.htm

Селарт 2013 – *Селарт А.* Иван Грозный, кайзер ливонский? К истории возникновения идеи о российском вассальном государстве в Ливонии // *Петербургские славянские и балканские исследования.* – Петербург, 2013, № 2, стр. 180–197.

UDK 904(474.365)
Ce898

CĒSU PILS RAKSTI

I

Sastādītājs *Gundars Kalniņš*

Korektore *Ieva Zarakovska*

Tulkotāja *Eva Eihmane*

Tulkojumu korektors *Juris Beņķis*

Rakstu ievadattēli *Gatis Indrēvics*

Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Sastādītājs pateicas par palīdzību izdevuma sagatavošanā:

Evai Eihmanei, Ievai Kalniņai, Alenam Opoļskim, Zigrīdai Apalai,
Annai Veidemanei, Laimdotai Kalniņai, Aijai Ceriņai, Līgai Eglītei,
Ievai Pļaviņai, Jānim Liepkalnam un Lienei Dāboliņai.

Izdevums sagatavots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Cēsu novada pašvaldības finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-0-4

© Rakstu autori, 2017

© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2017

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*

Iespiests un iesiets *SIA "Dardedzes hologrāfija"*